

УДК 369.01

Зачосова Н. В.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ДОСВІД ЄС

У статті досліджено теоретичні питання соціального забезпечення населення як елемента фінансової безпеки держави та механізму її регулювання. Встановлено зв'язок між станом соціального забезпечення та рівнем фінансової безпеки країни. Наведено практики забезпечення соціального захисту населення у окремих країнах Європи. Запропоновано шляхи підвищення рівня фінансової безпеки держави через покращення стану соціального забезпечення громадян України.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, фінансова безпека держави, економічна безпека, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Фінансова безпека держави разом із соціальною безпекою є важливим складником системи економічної безпеки України. Водночас фінансова безпека має поліструктурну будову і серед інших складових містить бюджетну і боргову види безпеки, стан яких тісно пов'язаний із рівнем добробуту населення, який здебільшого визначається програмами соціального забезпечення громадян. Фінансова безпека держави має забезпечуватись таким станом фінансової системи країни та її учасників, який гарантує реалізацію їх фінансових інтересів в умовах впливу на цей процес різних зовнішніх та внутрішніх небезпек і загроз. І основними з широкого переліку фінансових інтересів є інтереси саме людини, тобто громадянина, жителя України, його тяжіння до фінансової стабільності та здатності задовольнити матеріальні потреби. В умовах високорозвинутої ринкової економіки, якою характеризуються господарські системи більшості країн ЄС, стан добробуту населення великою мірою визначається як активними доходами, такими як заробітна плата, що навіть в усередненому своєму значенні має достатній для комфортного проживання громадянина рівень, так і пасивними доходами, які формуються у процесі грамотного та активного використання фінансових продуктів і послуг, безперервність якого підтримується високим рівнем довіри європейців до репутації фінансових посередників. Це дає змогу урядам країн ЄС заощаджувати кошти на соціальному забезпеченні, спрямовуючи їх на економічний розвиток, тоді як в Україні недовіра населення до професійних учасників фінансового ринку, викликана великою кількістю їх банкрутств і нездатністю виконувати свої зобов'язання перед клієнтами, зумовила вилучення фізичними та юридичними особами активів із фінансової системи, що, з одного боку, знизило рівень боргової банківської безпеки, безпеки небанківського фінансового ринку держави, а з іншого – викликало необхідність у розширенні меж соціального забезпечення, оскільки втрата джерел доходів спровокувала перехід багатьох громадян до верств соціально незахищеного населення. Додаткові витрати на соціальні видатки, джерела покриття яких здебільшого мають боргову природу, знижують рівень фінансової безпеки держави, але при цьому все одно виявляються недостатніми для того, аби населення України мало соціальне забезпечення, подібне до того, яке мають громадяни європейських держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальне забезпечення є обов'язковим і важливим елементом економічної системи кожної країни у світі, де на рівні влади відбувається усвідом-

лення життя і добробуту громадян як основної цінності суспільства. Саме тому численні спроби аналізу наявних практик соціального захисту населення та розробки пропозицій щодо покращення стану соціального забезпечення жителів України, зокрема шляхом використання зарубіжного досвіду, знайшли своє відображення у працях вітчизняних дослідників. Деяким із них вдалося продемонструвати зв'язок між соціальним станом, соціальною та національною безпекою держави. Серед останніх робіт у вибраній для дослідження науковій царині варто відзначити публікації, авторами яких є Г.В. Лейбенко, що працює над вдосконаленням системи соціального захисту і соціального забезпечення України [1], Н.В. Коленда, що конкретизує сутність механізму забезпечення соціальної безпеки населення [2], С.В. Белай, що визначає місце кризових явищ соціально-економічного характеру в системі забезпечення національної безпеки України [3], О.В. Радченко, що встановлює роль пенсійного забезпечення в системі соціальної безпеки держави [4], І.Ю. Хомич, що визначає принципи соціального забезпечення населення України [5], В.О. Капітан, що встановлює поняття та роль соціальних процесів у забезпеченні економічної безпеки [6], Г.Г. Михальченко, що пропонує шляхи удосконалення соціального забезпечення населення [7], О.С. Бухтіяров, який досліджує зарубіжний досвід фінансування соціального забезпечення [8], В.В. Криворучко, що визначає теоретичні проблеми соціального забезпечення [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових публікацій, у яких розглядаються проблеми соціального забезпечення населення, усвідомлення та обговорення на різних рівнях владних структур аспектів та можливостей покращення соціального захисту громадян України в умовах економічної і політичної нестабільності, тривалість та сила яких стали причиною зубожіння та міграції працездатного населення до країн ЄС, не зникає необхідність дослідження соціального забезпечення населення через призму регулювання економічної безпеки держави, а окремо через стан її фінансової складової. Доведення тісного зв'язку, ролі та значимості належного соціального забезпечення населення із високим рівнем фінансової та національної безпеки України може стати додатковим аргументом для владних сил у процесі прийняття рішень щодо розширення соціальних програм і зміщення вектору соціальних цілей щодо задоволення інтересів і потреб населення, що в сучасних обставинах тотальної втрати довіри до влади є досить актуальним завданням.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних питань соціального забезпечення населення як елементу фінансової безпеки держави, встановлення зв'язку між станом соціального забезпечення та станом фінансової безпеки країни, визначення напрямів підвищення рівня фінансової безпеки держави шляхом покращення стану соціального забезпечення громадян України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному світі у соціальній сфері держава виконує три основні функції. Перша з них, яку в науковій літературі часто називають «функцією Робіна Гуда», полягає у перерозподілі доходів і національного багатства (як за безпосередньої участі держави, так і за допомогою інших механізмів, наприклад заохочення соціальної активності бізнесу) на користь найменш забезпеченого населення. Друга («функція скарбнички») полягає у створенні ефективних механізмів для накопичення зароблених коштів і страхування від безробіття, хвороб та інших ризиків, із якими людина може зіткнутися впродовж життя. Нарешті, третя, не настільки очевидна, але від того не менш важлива функція полягає у соціальному інвестуванні, тобто вкладенні державою і недержавними структурами коштів у людський капітал, розвиток якого є одним із головних чинників економічного зростання. Співвідношення між цими трьома функціями значною мірою визначає специфіку національних і регіональних моделей соціального забезпечення в Європейському Союзі [10, с. 6]. Таким чином, виникає тісний зв'язок між соціальним забезпеченням, соціальною та фінансовою безпекою на макrorівні, адже і перерозподіл доходів, і розміщення акумульованих фінансових ресурсів, і інвестування, про які йшлося у контексті соціальної функції держави, відбуваються за опосередкування учасників фінансового ринку, функціонування якого великою мірою визначає стан фінансової безпеки країни.

В Україні соціальний захист і соціальне забезпечення є найбільшими видатковими статтями бюджету, навіть більшими, ніж видатки на охорону здоров'я, освіту та економічну діяльність. В умовах сталого збереження фінансового дефіциту та низького рівня бюджетної безпеки загрозою для держави залишається функціонування фінансово невинуватих системи пільг і соціальних виплат, що фактично не залишає Україні надії на перетворення її соціально орієнтованого бюджету на бюджет економічного розвитку. Водночас фінансування різних видатків у сфері соціального захисту за рахунок бюджетних коштів і цільових позабюджетних фондів здійснюється несистемним і непрозорим чином.

На фінансову безпеку держави негативно впливає наявність економічно невинуватих, надмірно розгалуженої та неефективної системи мережі державних закладів соціального захисту, що характеризується традиціями та підходами радянської моделі системи соціального забезпечення і не відповідає європейській моделі та міжнародним стандартам.

Україна визнає міжнародні стандарти в соціальній сфері, але не вживає достатніх заходів для їх практичної реалізації [11], що стримує темпи конвергенції нашої держави та країн ЄС у соціально-економічній площині, а отже, стає на заваді становлення України в Європі як повноправного члену Союзу.

Сучасна система державного соціального захисту населення в країнах ЄС включає дві орга-

нізаційні форми, а саме соціальне страхування і соціальне забезпечення, яке фінансується за рахунок коштів державного бюджету. В Україні система соціального забезпечення включає соціальне страхування та асигнування за рахунок бюджетів різних рівнів. Таким чином, вітчизняна практика соціального забезпечення відповідає європейським реаліям. Однак суттєва різниця спостерігається у конкретних механізмах реалізації соціального захисту та його обсягах.

Наприклад, у Фінляндії для працівників, що прийшли на роботу терміном менше чотирьох місяців надається право на отримання допомоги по догляду за дитиною на дому, а також на отримання державних медичних послуг. Якщо передбачається, що робота триватиме від 4 місяців до 2 років, то особа матиме право на отримання допомоги на дитину та допомоги на час хвороби, їй накопичуються так звані народна та сімейна пенсії, вона є застрахованою на випадок безробіття. Однак умовою для такого рівня соціального забезпечення є відповідність тривалості роботи і заробітної плати мінімально встановленим державою рівням. В Україні ж отримання мінімальної заробітної плати фактично є приводом для відмови у низці форм соціального забезпечення. Практика Фінляндії спрямована на заохочення працездатного населення до переїзду, до укладання трудових угод на тривалий термін; соціальна підтримка призначена перш за все для тих, чия праця або інші форми активів у володінні можуть бути внеском до економічної системи, а доходи у вигляді заробітної плати – фактором підтримки високого рівня фінансової безпеки через механізми їх використання для придбання продуктів і послуг, зокрема фінансових, за посередництва фінансових установ. Підтвердженням сказаного вище є та обставина, що у системі соціального забезпечення Фінляндії, якщо передбачається, що працівник буде залучений до роботи мінімум на 2 роки, то переїзд вважається постійним, а особа буде належати до сфери соціального забезпечення Фінляндії.

Для постійних жителів Ірландії доступні такі форми соціального забезпечення:

- матеріальна допомога на період пошуку роботи;
- накопичувальна державна пенсія;
- пенсія сліпим;
- накопичувальна пенсія вдовам/вдівцям, накопичувальна опікунська допомога;
- виплати неповним сім'ям;
- матеріальна допомога по догляду на дому;
- матеріальна допомога непрацездатним;
- допомога на дитину;
- додаткова допомога (за винятком разової виняткової виплати та виплати на термінові потреби).

Як бачимо, ірландська система подібна до вітчизняної. Однак рівень соціального забезпечення у європейських країнах є настільки високим, що зумовив виникнення проблеми так званого соціального туризму, сутність якого полягає в тому, що громадяни держав, які є менш економічно розвинутими, прямують до країн ЄС з метою проживання там, не працюючи, виключно за рахунок фінансування своїх поточних матеріальних потреб шляхом отримання соціальної допомоги. Якщо в Україні отримання соціальної допомоги не дає змогу повною мірою забезпечити людину мінімально необхідними для проживання матеріальними благами (адже мінімальний розмір допомоги по безробіттю традиційно є меншим від

прожиткового мінімуму для працездатних осіб), то європейські соціальні виплати дають таку можливість. Це породжує велику кількість бажаючих мігрувати до країн ЄС і проживати там, що стає великим тягарем для соціальних систем європейських держав та ставить під загрозу рівень їх економічної безпеки.

Однією з найбільш значущих як для соціального, так і для економічного розвитку України є проблема безробіття. Вона має одразу два суттєві негативні наслідки для стану фінансової безпеки України: по-перше, скорочує кількість надходжень до державного бюджету у формі нарахувань та відрахувань із заробітної плати, по-друге, вимагає витрат на соціальне забезпечення тимчасово безробітних. Наприклад, бюджет Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на 2017 рік мав такий вигляд: допомога по безробіттю, зокрема одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності, становила 7 990 423,8 тис. грн., допомога на поховання – 2 059,2 тис. грн., професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації – 236 256,8 тис. грн., видача ваучерів для підвищення конкурентоспроможності деяких категорій громадян – 7 156,8 тис. грн., організація громадських робіт – 87 957,1 тис. грн., працевлаштування безробітних шляхом надання дотацій роботодавцям – 534,3 тис. грн., компенсація єдиного внеску роботодавцям – 109 031,1 тис. грн., інформаційні та консультативні послуги, пов'язані з працевлаштуванням, а також їх забезпечення – 29 107,3 тис. грн., профорієнтація та її забезпечення – 4 730,8 тис. грн., профілактика настання страхових випадків, допомога по частковому безробіттю – 5 205,1 тис. грн., вжиття заходів відповідно до статті 24-1 Закону України «Про зайнятість населення» – 41 955,5 тис. грн., розвиток та супроводження Єдиної інформаційно-аналітичної системи державної служби зайнятості – 60 000 тис. грн., відшкодування Пенсійному фонду України витрат на виплату достроково призначеної пенсії – 50 тис. грн., утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості, управління Фондом – 1 704 970,5 тис. грн. (зокрема, утримання Державної служби зайнятості – 1 680 954,5 тис. грн., утримання Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості – 23 311,2 тис. грн., забезпечення поточної діяльності правління Фонду – 90 тис. грн., підвищення кваліфікації працівників Державної служби зайнятості – 317,8 тис. грн., забезпечення міжнародного співробітництва – 297 тис. грн., створення умов прийому та надання соціальних послуг – 43 136,4 тис. грн.) [12].

Вважаємо, що наведена структура потребує перегляду і коригування, принаймні уже на 2019 рік. Зокрема, варто оптимізувати витрати на утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, частково делегувавши цю функцію вищим навчальним закладам, що працюють над підготовкою фахівців за державним замовленням і мають у своїх структурах відділи, які займаються працевлаштуванням випускників; витрат на утримання Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості також можна було б уникнути, використовуючи послуги вищих навчальних закладів України. Рекомендується збільшити витрати за напрямом працевлаштування безробітних шляхом надання дотацій роботодавцям, а також зробити це

пріоритетом порівняно зі статтею «Профорієнтація та її забезпечення».

Отже, систему соціального забезпечення в Україні реально зробити більш ефективною та дієвою навіть за тих непростих економічних умов, які нині відчуває наша країна. Модернізація системи соціального забезпечення дасть змогу підвищити рівень економічної безпеки населення, що стимулюватиме його до покращення власного добробуту через використання фінансових продуктів і послуг, яке позитивно вплине на стан фінансової безпеки України у перспективі.

Висновки. Соціальне забезпечення – це діяльність, спрямована на матеріальну підтримку населення в ситуації соціальних ризиків. Таким чином, соціальне забезпечення є фундаментом соціальної безпеки країни і важливим елементом системи економічної та національної безпеки держави, а його рівень – одним з індикаторів оцінки їх стану.

Для покращення стану фінансової безпеки України та забезпечення можливості часткового регулювання її рівня через механізм соціального забезпечення найближчим часом необхідно:

- забезпечити допуск на ринок соціальних продуктів і послуг професійних учасників фінансового ринку, що підвищить рівень прозорості використання грошових коштів, виділених із бюджету на соціальне забезпечення, а також активізує роботу ринків фінансових послуг та їх учасників за рахунок припливу капіталу;

- скоротити витрати на утримання системи розподілу фінансових ресурсів, переданих на соціальне забезпечення, через механізми автоматизації цього процесу та зменшення кількості структур-розпорядників соціальної допомоги, що зменшить тиск на державний бюджет і позитивно вплине на бюджетну безпеку; першими кроками у цьому напрямі стало Об'єднання фондів соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків і профзахворювань;

- модернізувати перелік видів соціального забезпечення за вектором підвищення рівня допомоги громадянам, що працюють та/або мають дітей, з огляду на їх значимість як демографічного та трудового ресурсу для економіки та фінансової системи держави;

- провести заміну окремих видів фінансової допомоги на надання фінансових продуктів і послуг для фінансування матеріальних потреб на пільгових умовах;

- ініціювати інтеграцію показника рівня соціального забезпечення громадян як одного з індикаторів оцінювання стану фінансової безпеки держави (наприклад, у процесі оцінювання бюджетної складової фінансової безпеки) до методики оцінювання рівня економічної безпеки України;

- розширити межі використання послуг страхових компаній і послуг недержавних пенсійних фондів у процесі реформування систем обов'язкового медичного страхування та пенсійного забезпечення;

- запровадити програми вищої освіти за напрямом «Соціальне забезпечення» за кошти державного замовлення з обов'язковим курсом фінансової грамотності для населення, різного за віком і соціальним статусом;

- розробити стратегію фінансової безпеки України з розділом, присвяченим реформуванню системи соціального забезпечення відповідно до сучасних європейських практик;

– запровадити механізм оцінювання рівня економічної безпеки потенційних споживачів фінансових послуг, однією зі складових якого буде діагностика соціальної безпеки громадянина, з метою запобігання шахрайським діям, спрямованим проти вітчизняних фінансових установ.

Список використаних джерел:

1. Лейбенко Г.В. Вдосконалення системи соціального захисту і соціального забезпечення України. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2013. № 16. С. 126-129.
2. Коленда Н.В. Сутність механізму забезпечення соціальної безпеки населення. Економічні науки. Сер.: Економіка та менеджмент. 2012. Вип. 9(1.1). С. 140-149.
3. Белай С.В. Місце кризових явищ соціально-економічного характеру в системі забезпечення національної безпеки України. Держава та регіони. Сер.: Державне управління. 2013. № 2. С. 159-164.
4. Радченко О.В., Тамм А.Є. Роль пенсійного забезпечення в системі соціальної безпеки держави. Державне будівництво. 2012. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2012_1_37.
5. Хомич І.Ю. Принципи соціального забезпечення населення України. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 27. С. 542-549.
6. Капітан В.О. Поняття та роль соціальних процесів у забезпеченні економічної безпеки. Демократичне врядування. 2012. Вип. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_26.
7. Михальченко Г.Г. Шляхи удосконалення соціального забезпечення населення. Економіка і регіон. 2012. № 3. С. 174-183.
8. Бухтіяров О.С. Зарубіжний досвід фінансування соціального забезпечення (на прикладі Німеччини). Європейські перспективи. 2013. № 12. С. 131-135.
9. Криворучко В.В. Соціальне забезпечення: теоретичні проблеми. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 215-222.
10. Социальное государство в странах ЕС: прошлое и настоящее / отв. ред. Ю.Д. Квашнин. Москва: ИМЭМО РАН, 2016. 189 с.
11. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан. Парадокси розвитку. Перспективи реформування. URL: http://gurt.org.ua/uploads/news/2009/08/31/press_relise_round_table.doc.
12. Про затвердження бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на 2017 рік. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/102-2017-п>.

Зачёсова Н. В.

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА: ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ РЕАЛИИ И ОПЫТ ЕС

Резюме

В статье исследованы теоретические вопросы социального обеспечения населения как элемента финансовой безопасности государства и механизма её регулирования. Установлена связь между состоянием социального обеспечения и уровнем финансовой безопасности страны. Приведены практики социальной защиты населения в отдельных странах Европы. Предложены пути повышения уровня финансовой безопасности государства через улучшение состояния социального обеспечения граждан Украины.

Ключевые слова: социальное обеспечение, социальная защита, финансовая безопасность государства, экономическая безопасность, Европейский Союз.

Zachosova N. V.

Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky

SOCIAL SECURITY OF THE POPULATION AS AN ELEMENT OF THE STATE FINANCIAL SECURITY REGULATION: DOMESTIC REALITIES AND EXPERIENCE OF THE EU

Summary

The theoretical issues of social security of the population as an element of the financial security of the state and the mechanism of its regulation are investigated in the article. The connection between the state of social security and the level of financial security of the country is established. The practice of providing social protection of the population in some European countries is presented. The ways of raising the level of the state financial security through the improvement of the state of social security of Ukrainian citizens are proposed.

Key words: social security, social protection, financial security of the state, economic security, European Union.